

Е.Х. Пелешок,
кандидат педагогічних наук, доцент;
Т.О. Шевчук,
старший викладач
(Житомирський педуніверситет)

РОБОТА З ПРИСЛІВ'ЯМИ ТА ЗАГАДКАМИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОГО ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

У статті розкриваються особливості роботи з малими жанрами усної народної творчості (прислів'ями та загадками) на уроках українського читання в початковій школі.

Одним із найважливіших завдань вивчення молодшими школярами рідної мови є пробудження в них інтересу до мови, бажання добре володіти нею, “смаку” до яскравого й точного вираження думок. На вирішення цього завдання і спрямовані різноманітні мовленнєві вправи. Серед них особливе місце посідають ті, які вимагають від учнів конструювання власних висловлювань, тобто творчі вправи. До них належать, передусім, шкільні твори.

У початкових класах діти пишуть твори на основі власних спостережень і життєвого досвіду, за картиною, твори-розповіді, описи й міркування, твори за опорними словами чи на основі прочитаних текстів та ін.

Однак при всій різноманітності шкільних творів учителями початкових класів використовуються не всі можливі їх різновиди. До таких різновидів художньої творчості молодших школярів можна віднести створення так званих малих жанрів – прислів'їв і загадок.

Як відомо, прислів'я – це короткі влучні народні висловлювання повчального змісту. Порівнюючи прислів'я з приказкою, народ говорить: “Приказка – цвіт, а прислів'я – плід.” Хоч прислів'я та приказки і близькі між собою, але все-таки мають певні відмінності. Як вважає Н.Й. Волошина, “прислів'я мають закінчену думку з певним висновком, а приказка лише натякає на висновок або дає дотепну оцінку події чи людині; в ній висловлюється незакінчена думка” [1:26].

Щоб діти відчули різницю між прислів'ям і приказкою, можна порівняти їх:

Чужими руками жар загрібати легко (прислів'я) – Чужими руками жар загрібати (приказка).

У практиці початкової школи широко використовуються такі види робіт, як пояснення змісту прислів'я чи приказки, виявлення їх зв'язку з ідейним змістом тексту та ін. Що ж до створення прислів'їв, то така робота, за нашими спостереженнями, проводиться дуже рідко. Між іншим, створення прислів'їв – надзвичайно корисний і цілком доступний для молодших школярів вид словесної художньої творчості.

Створення прислів'їв є більш доступним для дітей, ніж створення приказок, бо прислів'я, як було сказано раніше, виражають закінчену думку й становлять собою речення (чи два речення). Тому школярам легко не тільки створювати прислів'я, але й використовувати їх у власному мовленні.

Як же навчити дітей створювати прислів'я?

Необхідно пояснити дітям, що прислів'я, як правило, поділяються на дві частини. В одній зображується те чи інше явище, розповідається про щось, а в іншій – робиться висновок. У підручниках для читання у 3(2) кл. [2] і у 4(3) кл. [3] пропонується цілий ряд прислів'їв за темами й у зв'язку з вивченими текстами.

Можна проводити такі додаткові види робіт із прислів'ями:

1. Створення прислів'їв за аналогією з іншими.
2. Знаходження в текстах рядків, які можуть звучати як прислів'я.
3. Висловлення головної думки тексту прислів'ям.

Спочатку діти створюють прислів'я за аналогією з іншими. Наведемо зразки таких прислів'їв, створених учнями 3-4 класів:

Слухай багато, а думай ще більше. – Не будь базікою, більше слухай і метикуй.

Дружби дружбою шукають. – Будь сам справжнім другом, якщо хочеш мати друзів.

На дерево дивись, як родить, а на людину, як робить. – Дерево дає плоди, а людина – плоди своєї праці.

Не одяг прикрашає людину, а добрі діла. – Людина гарна не одягом, а ділом.

Умій сказати, та умій і змовчати. – Якщо не знаєш, що сказати, краще помовч.

Вчися чужому розуму, та свого не забути. – Слухай пораду, але й свою голову май на плечах.

Діло майстра величає. – Якщо берешся до справи, роби добре.

У “Читанках” не до всіх текстів даються прислів'я. Наприклад, до казки “Хитрий півень” [3:131-132] прислів'я не даються. Діти придумують їх самі. Ось кілька прикладів прислів'їв, складених третьокласниками до цієї казки:

Хитрість – той же розум. Не розгубишся – живим залишишся. Будь кмітливим – у житті знадобиться.

До текстів про осінь І.С. Нечуя-Левицького [2:28] та Ю. Збанацького [2:28-29] діти склали такі прислів'я: *Осінь щедра, але без літа нема осені. Осінь, яка ти красива, але чомусь сумна.*

Ось ще кілька варіантів прислів'їв, створених учнями початкових класів:

Бережи і люби рідну матір, адже вона, як сонечко, тебе зігріває (до легенди “Як мати стала зозулею” [2:72-73]); *В житті досягнеш чогось лише працею. Без праці нецікаво жити* (до розділу “Землю красить сонце, а людину праця” [2:90-111]).

Часто рядки текстів для читання звучать як прислів'я. Вчитель пропонує дітям знайти такі рядки в тексті, що вивчається. Наприклад, останні рядки тексту “Бабуся” звучать як прислів'я: *“Діти – це діти, а справжні діти – це онуки”* [2:53].

У вірші Любові Забашти “Людина починається з добра” (4 кл.) також останні рядки звучать як прислів'я: “Хай оживає істина стара: людина починається з добра” [3:33].

Як прислів'я звучать два останні рядки вірша П. Воронька (3 клас) (наводимо його повністю):

Ніколи не хвались
*Хвалився кіт, що він убрид
Дніпро перебрєде.
Та як пішов – і не прийшов,
нема kota нїде.
І ти нікому не хвались,
коли не можеш – не берись* [2:236].

Цікавим і корисним видом роботи з розвитку творчих здібностей учнів є вираження головної думки тексту у формі прислів'я. Наприклад, у третьому класі вивчається вірш М. Тимчака “Рідне слово”:

*Над старими яворами
білих буслів білі діти
зранку-раночку дзьобами
вчаться рідно клекотіти.
І рідненько тьохка в лузі
Соловей до солов'яти...
А мене навча матуся
Рідним словом розмовляти* [2:287].

Аналізуючи вірш, діти підбирають варіанти прислів'їв, які виражають головну думку твору:

*Говори рідною мовою, для тебе вона найкраща.
Рідна мова як рідна мати: нема кращої від неї на всьому білому світі.
Люби свою рідну мову, адже це мова твоєї Вітчизни.*

Великі можливості для розвитку мовлення учнів, їх творчої уяви закладені в роботі над загадками. Загадка – це короткий, поданий у прихованій формі опис предмета чи явища, який вимагає відгадки. Складання загадок – надзвичайно цікавий вид роботи для молодших школярів. Адже їх мислення є конкретним, образним, а бачення світу – предметним. Тому, складаючи загадку, діти концентрують свою увагу на цілком конкретному предметі, його ознаках. Однак для складання загадки варто звернути увагу дітей не на всі ознаки предмета, а на найбільш яскраві, найбільш суттєві. Складаючи загадку, молодші школярі вчаться уважно розглядати предмет (реальний чи уявний) і знаходити його найвиразніші ознаки.

Спочатку, готуючи дітей до складання загадки, вчитель пояснює, як вона будується: в загадці завжди або називається інший предмет, схожий на той, що потребує відгадки, або описуються ознаки прихованого предмета. Тому під час підготовки до складання загадки вчитель пропонує дітям відгадати кілька загадок, щоб зрозуміти, як вони побудовані, в чому полягають їх особливості. Школярам пропонуються для відгадування та аналізу такі загадки, в яких специфічні риси цього жанру виявляються особливо яскраво. Ці риси, як уже було сказано, полягають ось у чому: а) називається не сам предмет, а схожий на нього; б) вказуються найяскравіші риси цього предмета. Наприклад: 1. *Маленькі звірятка, сіренькі шубки, чорненькі оченята, гостренькі зубки (Миші)*. 2. *Білі поля, мокне земля, дощ поливає, коли це буває? (Восени)*. 3. *Не рубає, не мурує, а без рук мости будує (Мороз)*. 4. *Плету хлівець на четверо овець, а на п'яту окремо (Рукавиці)*. 5. *Маленький хлопчик у сірій свитці по дворах стрибає, крихти збирає (Горобець)*. 6. *Зимом спить, літом бринить, понад води, понад сади літає, солодку росу збирає (Бджола)*. 7. *Входять у неї сліпими, а виходять зрячими (Школа)*.

Потім діти розглядають предмет або його малюнок (якщо це можливо) з метою знайти суттєві ознаки цього предмета чи відшукати схожий предмет, який можна було б використати для алегорії.

Особливістю загадки є римована її форма. І ця особливість такого жанру найважче дається дітям. Тому, на нашу думку, необов'язково вимагати від молодших школярів римувати загадки. Наприклад, учитель пропонує відгадати й проаналізувати таку загадку: “У горуді на доріжці стоїть сонечко на ніжці”. Діти відгадують загадку (це соняшник) і, подумавши, пояснюють, як вони здогадалися про це: соняшник дуже схожий на сонечко – такий же жовтий, круглий, його видно на горуді дуже добре, він світить, як сонце, і повертається завжди до сонця. Вчитель пояснює школярам, що вони змогли відгадати загадку саме тому, що соняшник схожий на сонечко.

Дуже важливо правильно вибрати предмет для складання загадки: по-перше, цей предмет повинен бути добре знайомим дітям, мати яскраві ознаки, що легко сприймаються ними.

Складаючи загадки, молодші школярі набувають вміння виділяти найсуттєвіші ознаки предмета, порівнювати його з іншими, схожими, знаходити найбільш влучні, виразні словесні засоби.

Почати складати загадки можна на основі текстів-описів (адже загадка – теж опис). Учитель читає дітям короткі “загадкові” тексти описового характеру, а діти вгадують, про що цей текст, кого чи що в ньому описано. Наприклад:

Лісова колиска
*Стежка, озеро, сніжок –
все у падолисті,
і в гніздечку для пташок
задрімав сухий листок,
наче у колисці* (В. Скомаровський) [4:78].

Учитель запитує, про яку пору року йдеться в поезії, за якими ознаками, описаними у творі, діти здогадалися, що це дійсно осінь. Потім учитель звертає увагу учнів на те, що у вірші, як і в загадці, не називається осінь, а

лише в художній формі говориться про неї, описуються її характерні особливості. За таким же принципом складається і загадка.

Пізніше діти складають описи самостійно. Ось кілька варіантів описів, що придумали третьокласники:

1. *Стукає по дахах, капає з листків дерев, перетворюється у струмочки на дорогах (Дощ).* 2. *На небі яскраве світло горить, спати не велить (Сонце).* 3. *Світить яскраво, гріє сильно, всі його люблять, всі йому раді (Сонце).* 4. *Біла холодна грудочка на долоньку впала і раптом пропала (Сніг).* 5. *Зелена, колюча, в лісі росте, а на Новий рік у дім приходиться, людям радість приносить (Ялинка).* 6. *Молода, весела, у платті зеленому, у вінку з квітів (Весна).*

Можна запропонувати дітям у ролі “опорних” використати в загадках слова на зразок “вие”, “реве”, “квакає”, “гавкає”, “мукає” тощо. Для того щоб полегшити школярам завдання, спочатку складаємо речення: Вовк вие. Ведмідь реве. Жаба квакає. Корова мукає.

Наведемо кілька варіантів загадок, складених другокласниками: 1. *Звір голодний вис, по лісу рискає, їжу шукає (Вовк).* 2. *Мохнатий звір реве, взимку спить і лапу ссе (Ведмідь).* 3. *Зелений листочок стрибає, квакає, під воду пірнає (Жаба).* 4. *Мукає, траву жує, молоко дає (Корова).*

Таким чином, складання молодшими школярами прислів'їв і загадок розвиває їх творчі здібності, кмітливість, пам'ять, спостережливість, вдосконалює їх мовленнєві вміння. Під час виконання цієї роботи в дітей виробляється вміння користуватися словом, закріплюються навички вдумливого, уважного ставлення до рідної мови. Тому дуже важливо, щоб створення прислів'їв і загадок здійснювалося в атмосфері справжньої зацікавленості учнів, їх творчої активності, в атмосфері, що сприяє пошуку засобів правильного, точного, виразного мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Волошина Н.Й. Вивчення української літератури. 5 клас. – К.: Педагогічна думка, 1997.
2. Скрипченко Н.Ф., Савченко О.Я. Читанка: Підручник для 3 кл. чотириріч. почат. шк. і 2 кл. триріч. почат. шк. – К.: Освіта, 1994. – 368 с.
3. Скрипченко Н.Ф., Савченко О.Я., Волошина Н.Й. Читанка: Підручник для 4 кл. чотириріч. і 3 кл. триріч. почат. шк. – К.: Освіта, 1997. – 288 с.
4. Джерельце. Збірник художніх творів для учнів молодшого шкільного віку /Упорядник М. Кіліченко. – К.: Радянська школа, 1989. – 176 с.
5. Поліщук Ф.М. Вивчення усної народної творчості. – К.: Радянська школа, 1978. – 128 с.
6. Соловейчик М.С. Робота с загадками //Начальная школа. – 1982. – № 12. – С. 37-39.
7. Народ скаже – як зав'яже. Українські народні прислів'я, приказки, загадки. – К.: Веселка, 1971. – 230 с.

Матеріал надійшов до редакції 12.12.2000 р.

Пелешок Э.Х., Шевчук Т.А. Работа с пословицами и загадками на уроках украинского чтения в начальных классах.

В статье раскрываются особенности работы с малыми жанрами устного народного творчества (пословицами и загадками) на уроках украинского чтения в начальной школе.

Peleshok E.Kh., Shevchuk T.O. Work on proverbs and riddles at Ukrainian reading lessons in junior forms.

The article deals with certain peculiarities of work on small folk-lore genres (proverbs and riddles) at Ukrainian reading lessons in junior forms.